

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.18>

О. М. Скрябін, доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

СЛІДЧІ ДІЇ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розкрито сутність поняття «слідчі дії» згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, представлено підходи сучасних науковців до визначення поняття та мети реалізації слідчих дій. Збирання доказів у кримінальному провадженні є комплексним поняттям, яке складається із системи дій, які спрямовані на виявлення доказів, їх зберігання та перевірку. Слідчі дії – це заходи, до яких входять пошукові, пізнавальні та посвідчувальні прийоми, що проводяться уповноваженими кримінально-процесуальним законом суб'єктом у встановленому порядку для кожного кримінального провадження. Метою слідчих дій є виявлення, закріплення фактичних даних та відомостей про їх джерела для отримання доказів та їх перевірки у кримінальному провадженні. Також метою реалізації слідчих дій може бути створення умов для реалізації іншої слідчої дії (наприклад, отримання зразків для експертизи). Зазначено, що у визначенні поняття доказів має бути відображена їх цільова спрямованість на дослідження доказів у кримінальному провадженні під час вивчення й фіксації їх індивідуальних ознак і виявленні на них слідів злочину або в разі проведення експертизи. У чинному КПК України визначено поняття негласних слідчих дій. Негласність слідчих дій проявляється в особливому порядку проведення таких дій, підготовки до їх проведення, а також фіксації, зберігання результатів, що були отримані, та їх перевірки. Інформація щодо негласних слідчих дій є утаємниченою як від тих осіб, відносно яких проводяться слідчі дії, так і від усіх інших осіб, а саме співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, посадових осіб правоохоронних та інших державних органів, усіх громадян, котрі не причетні до підготовки та проведення конкретних негласних слідчих дій. До слідчих дій характеру належать обшук, пред'явлення до впізнання, огляд, допит, ексгумація трупа, слідчий експеримент, освідчування особи, проведення експертизи. Аналіз чинного законодавства щодо визначення поняття слідчих дій виявив, що недоліком є відсутність чіткого унормування переліку слідчих дій.

Ключові слова: слідчі дії, кримінальне провадження, докази, кримінальний процес, розшукові дії, Кримінальний процесуальний кодекс України.

O. M. Scriabin. Investigative actions as the main means of collecting evidence in criminal proceedings

The article reveals the essence of the concept of investigative actions according to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, presents the approaches of modern scientists to define the concept and purpose of investigative actions. The collection of evidence in criminal proceedings is a complex concept that consists of a system of actions aimed at identifying, storing and verifying evidence. Investigative actions are measures that include search, cognitive and identification techniques conducted by a subject authorized by the criminal procedure law in the prescribed manner for each criminal proceeding. The purpose of investigative actions is to identify, consolidate factual data and information about their sources to obtain evidence and verify them in criminal proceedings. Also, the purpose of the implementation of investigative actions may be to create conditions for the implementation of another investigative action (for example, obtaining samples for examination). The purpose of investigative actions or their complex may be the formation of the desired investigative situation. It is noted that the definition of evidence should reflect their focus on the study of evidence in criminal proceedings in the study and recording of their individual characteristics and identify traces of crime or in the case of examination. The current CPC of Ukraine defines the concept of covert investigative actions. The secrecy of investigative actions is manifested in a special order of such actions, preparation for their conduct, as well as recording, storage of the results obtained and their verification. Information on covert investigative actions is confidential, both from those persons under investigation, as well as from all other persons – employees of pre-trial investigation bodies, operational units, law enforcement officials and other state bodies, all citizens, etc., who are not involved in preparation and conduct of specific covert investigative actions. Investigative actions of the nature include search, identification, examination, interrogation, exhumation of the corpse, investigative experiment, identification, examination. An analysis of the current legislation on the definition of investigative actions revealed that the disadvantage is the lack of a clear standardization of the list of investigative actions.

Key words: investigative actions, criminal proceedings, evidence, criminal proceedings, search actions, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Постановка завдання. Сучасне українське суспільство прагне до розвитку демократії, встановлення прозорості діяльності державних органів та гуманізації суспільства, тому однією з важливих задач є створення умов, за яких усі винні будуть покарані відповідно до вчиненого злочину, а всі невинні не будуть притягнені до відповідальності. Ця позиція закріплена у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [1].

© О. М. Скрябін, 2020

Важливим аспектом у виконанні цього завдання є проведення досудового розслідування слідчим. Обов'язком слідчого є пізнання обставин, за яких відбулося скоєння кримінального правопорушення, за допомогою проведення слідчих дій, негласних слідчих дій та інших процесуальних дій відповідно до повноважень, закріплених у КПК України.

Отже, важливим та необхідним сьогодні є дослідження слідчих дій у кримінальному провадженні як основного засобу збирання доказів. Така необхідність зумовлена суспільними змінами, розвитком способів і засобів збирання доказів, що впливає на діяльність слідчого й проведення досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення поняття слідчих дій, розгляд слідчих дій в аспекті засобу збирання доказів у кримінальному провадженні була об'єктом досліджень таких учених, як Р.С. Белкін [2], Ю.М. Грошевий [3], О.В. Капліна [4], В.Т. Нор [5], Ю.Д. Федоров [6], С.А. Шейфер [7]. Проте слід зазначити, що нині необхідними є актуалізація та удосконалення наявних знань щодо дослідження слідчих дій як засобу збирання доказів у кримінальному провадженні, що пов'язано із суспільними змінами, які впливають на проведення досудового розслідування.

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні слідчих дій як основного засобу збирання доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного КПК України (ст. 93), збирання доказів стороною обвинувачення відбувається шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК [1]. Основним способом збирання доказів стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій і такого їх різновиду, як негласні слідчі (розшукові) дії.

Слідчі дії, як зазначає М.А. Погорецький, – це заходи, які складаються із сукупності пошуково-пізнавальних та посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку задля виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки [8, с. 393].

Слідчі дії в широкому розумінні визначає А.Б. Соловйов, який говорить, що це детально регламентовані законом кримінально-процесуальні дії, які включають до своєї структури систему взаємопов'язаних операцій, зумовлених наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, що мають аспекти, які взаємодіють та спрямовані на збирання та перевірку доказів задля вирішення завдань кримінального судочинства [9, с. 27].

Білоруський учений Г.В. Федоров, досліджуючи слідчі дії, зазначає, що у визначенні має відображатись їх цільова спрямованість на дослідження доказів, що має місце, наприклад, під час огляду предметів і документів, коли вивчаються і фіксуються їх індивідуальні ознаки й виявлені на них сліди злочину, а також у разі призначення й проведення експертизи. При цьому Г.В. Федоров звертає увагу на те, що ні збирання, ні перевірка доказів не можуть включати їх дослідження, під час якого встановлюються фактичні дані про властивості доказів та їх взаємозв'язки.

Акцентуючи увагу на криміналістичній сутності слідчих дій як тактичних засобів протидії злочинності, а також вказуючи на спадковість наукових теорій, він пропонує визначати слідчі дії як різновид процесуальних дій, що становлять комплекс передбачених і суворо регламентованих кримінально-процесуальним законом заходів компетентних осіб, котрі спрямовані на збирання, дослідження, перевірку й використання доказів [6, с. 89–91].

В.І. Галаган, досліджуючи слідчі дії розшукового характеру, відносить до них допит, обшук, огляд, під час проведення яких зусилля слідчого спрямовані на встановлення тих обставин (пошук особи, яка вчинила злочин, його матеріальних слідів), які у ході подальшого розслідування дають змогу приймати правильні процесуальні й тактичні рішення [10, с. 34].

Визначаючи мету слідчих дій, Р.С. Белкін вказував на те, що такою метою може бути створення умов для проведення іншої слідчої дії (наприклад, отримання зразків для порівняльного дослідження або виїмки документів для їх подальшого експертного дослідження). Метою слідчих дій або їх комплексу, на його думку, може бути формування потрібної слідчої ситуації [2, с. 673–674].

Порівнюючи новий КПК України 2012 року з попереднім, зазначаємо, що новацією є визначення в ньому в окремій ст. 246 КПК України такого виду процесуальних дій, як негласні слідчі (розшукові) дії. Це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [1].

Так, Д.М. Халупенко говорить, що негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення та зберігання й використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. До того ж утаємничені такі відомості мають бути не лише від осіб, стосовно яких проводяться ці дії, але й від будь-яких інших осіб, зокрема співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, посадових осіб правоохоронних та інших

державних органів, пересічних громадян, які не задіяні в підготовці та проведенні конкретних негласних слідчих (розшукових) дій, навіть якщо вони беруть участь в інших процесуальних заходах із проведення досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні [11, с. 2].

Слідчі (розшукові) дії, на думку Д.Б. Сергєєвої та О.С. Старенького, не є лише заходами, що складаються із сукупності пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів. Слідчі (розшукові) дії є також розшуковим заходом, на що прямо вказується в низці норм КПК України (ст. ст. 223, 227, 236). Пошук і розшук не є синонімами, оскільки пошук полягає у шуканні чого-небудь за певними властивостями [12, с. 1099], а розшук полягає у виявленні чи знаходженні чогось уже відомого [12, с. 1273].

Розшукова спрямованість слідчих (розшукових) дій проявляється під час установлення місцезнаходження відомих осіб, оголошених у розшук, і різних об'єктів, предметів, місцезнаходження яких невідоме, невідомих потерпілих, свідків, місцезнаходження викраденого майна, отримання іншої інформації, яка невідома, проте має значення для кримінального провадження [13].

Сутність будь-якої слідчої (розшукової) дії в системі засобів збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів під час кримінально-процесуальної діяльності визначається насамперед її тактичними можливостями забезпечення пізнавальних процесів та отримання доказової інформації, тому вибір процесуальною особою певної чи іншої слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії залежить від установленого джерела інформації та різновиду відображення слідів, що мають чи можуть мати доказове значення [11, с. 4].

Аналізуючи чинне законодавство щодо визначення поняття «слідчі дії», С.О. Пришляк зазначає, що вперше у КПК України чітко унормовано поняття слідчих (розшукових) дій як дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Чітко у ч. 2 ст. 223 КПК закріплено підстави їх проведення, регламентовано визначення нічного часу, в який заборонено проведення слідчих (розшукових) дій, крім невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Основною негативною рисою ст. 223 КПК є відсутність вичерпного переліку всіх слідчих (розшукових) дій, що, на наш погляд, доцільно унормувати у окремій її частині та внести відповідні доповнення. У результаті аналізу статей, що розміщені у главі 20 чинного КПК, ми встановили, що систему слідчих (розшукових) дій становлять такі дії, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, а саме допит (ст. ст. 224–226 КПК) [14, с. 423–424].

І.С. Кіпращ зазначає, що отримання (збирання) доказів як функція слідчих дій є комплексним поняттям і складається із системи дій, спрямованих на виявлення, фіксацію і збереження доказів та їх процесуальних джерел. Сутність процесу збирання доказів полягає у виконанні пошукових операцій згідно з їх кримінально-процесуальною регламентацією, які спрямовані на виявлення слідів злочину, речових доказів тощо, що здійснюється на основі складної розумової діяльності задля встановлення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, у показаннях яких вони можуть міститися.

Слідчі (розшукові) дії своєю метою мають не тільки отримання (збирання) доказів, але й перевірку вже отриманих, що полягає в детальному дослідженні зібраних доказів та їх процесуальних джерел з точки зору їх придатності (належності, достовірності й допустимості) для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, отриманні нових для підтвердження або спростування раніше зібраних доказів.

Перевірка як елемент процесу доказування має місце на всіх стадіях кримінального судочинства й тісно пов'язана зі збиранням та оцінкою доказів, їх процесуальних джерел. Вона здійснюється шляхом проведення нових чи додаткових слідчих (розшукових) дій за результатами логічного аналізу й дослідження змісту кожного доказу окремо та їх зіставлення з іншими доказами в кримінальному провадженні. Проте одна й та сама слідча (розшукова) дія за різних обставин справи та на різних етапах досудового розслідування може бути спрямована як на отримання нових доказів, так і на перевірку вже отриманих [15, с. 279].

Також слід зазначити, що застосування словосполучення «слідчі (розшукові) дії» є доволі дискусійним, оскільки слідчі дії та розшукові заходи за своїм змістом, характером, метою й завданнями є різними процесуальними засобами, тому ототожнювати їх, ставити між ними знак рівності некоректно, навіть якщо вони отримали однакове значення у формуванні доказової бази [16, с. 23; 17, с. 293–294].

Д.Б. Сергєєва та О.С. Старенький доходять висновку, що слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях – це заходи, що складаються із сукупності пошуково-пізнавальних, розшукових та посвідчувальних прийомів, проводяться спеціально уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку задля виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальних провадженнях.

Слід зауважити, що слідчі (розшукові) дії виокремлюються з числа інших процесуальних дій саме властивим їм пізнавальним характером і пошуково-розшуковою спрямованістю, сутність яких полягає у намаганні процесуальної особи виявити (знайти, розшукати) й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Саме цей аспект вищезазначеної діяльності підсилив законодавець, уводячи до чинного КПК України дещо змінений

термін для позначення цих дій, а саме «слідчі (розшукові) дії». Водночас не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у кримінальному провадженні доказів. Усі інші дії слідчого, передбачені КПК України, що прямо не пов'язані з отриманням і перевіркою доказів, прийнято позначати терміном «процесуальні дії слідчого» [13, с. 87–88].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, отримання доказів є багатоплановим та комплексним поняттям, яке складається з комплексу дій, спрямованих на виявлення, фіксацію та збереження доказів у кримінальному провадженні, а також перевірку їх достовірності. Основним способом збирання доказів виступають слідчі дії та негласні слідчі дії у кримінальному провадженні. Реалізація слідчих дій відбувається задля отримання доказів та перевірки тих доказів, що наявні, дослідження слідів кримінального правопорушення, пізнання яких важливе для провадження. Слідчими діями виступають допит, обшук, огляд, освідчування особи, експертиза трупа, слідчий експеримент, пред'явлення до впізнання, проведення експертизи. Аналіз чинного КПК України показав, що визначення категорії слідчих дій чітко унормовано, а також закріплені підстави для їх проведення. В законодавстві зазначено, що реалізація слідчих дій у нічний час є можливою лише тоді, коли затримка їх проведення може спричинити втрату слідів злочину чи втечу підозрюваного у провадженні. Проте недоліком чинного законодавства є відсутність чіткого переліку дій, які належать до слідчих дій, що потребує подальшого розгляду та врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.11.2020).
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. 3-е изд. доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. 837 с.
3. Грошевий Ю.М., Мірошніченко Т.М., Хоматов Ю.В. та ін. Кримінальний процес України : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. В.М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 496 с.
4. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса, 2013. С. 223–229.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
6. Федоров Г.В. Криминалистические средства противодействия преступности : монография. Минск : Центр охраны труда и промбезопасности, 2007. 277 с.
7. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва : Юрлитинформ, 2001. 208 с.
8. Погорельський М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
9. Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса России. Москва : Юрлитинформ, 2002. 160 с.
10. Галаган В.І. Використання у доказуванні результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України* : матеріали круглого столу Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, 7 жовтня 2011 року). Київ, 2011. С. 33–36.
11. Халупенко Д.М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1–6.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доп. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
13. Сергеева Д.Б., Старенький О.С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.
14. Пришляк С.О. Слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів під час розслідування окремих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 417–427.
15. Кіпращ І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 275–283.
16. Журавель В.А. Слідчі (розшукові) дії як засоби формування доказів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. № 13. С. 22–30.
17. Журавель В.А. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2016. 704 с.